

КОНЗЕРВАТИВАЦ, А НЕ ДИГИЈЕВАЦ – ПАРИСКА ТЕЗА РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА КАО ПРИЛОГ СРПСКОМ ДОКТРИНАРНОМ ЛИБЕРАЛИЗМУ

МАРКО БОЖИЋ*

С а ж е т а к. – Док се у домаћој литератури провлачи популарна теза о дигијевској, па и нужно социолошкој, а прећутно и социјалдемократској оријентацији Лукићеве предратне докторске тезе, резултати наше анализе упућује на супротан закључак. У свом раду из 1939. године Лукић тврди да норма објективног права важи, односно обавезује у свести адресата као усвојена вредност. Али управо аутономан карактер ове обавезујуће снаге неизбежно води приговору о немогућности објективизације права. У трагању за одговором којим би отклонио примедбу, Лукић прво критикује Дигијево решење, које критеријум објективног права налази у назорима друштвене масе, да би га потом утврдио у схватањима друштвене елите. Према нашем мишљењу, Лукићев избор није случајан и пратио је конзервативну елитистичку и етатистичку линију српске предратне теорије правне државе и државног права, инкарниране у делима Слободана Јовановића, Живојина Перића и њихових ученика, а утемељене на дубокој сумњи у зрелост народа као политичког чиниоца.

Кључне речи: француска теорија друштвеног права, елитизам, етатизам, либерализам

УВОД

У *Уводу у право* Радомира Д. Лукића, архетипу свих потоњих српских уџбеника теорије државе и права, наилазимо на један куриозитет. У тексту посвећеном социолошкој школи права аутор експлицитно каже: „У нас је социолошку теорију у њеној солидаристичкој варијанти нарочито заступао Слободан Јовановић.“¹ Још већи куриозитет у односу на ову просту констатацију представља њено образложење. Наиме, према Лукићевом мишљењу, француски утицај на овог великана српске правне мисли испољава се у његовој концепцији правне државе, кадре да се уздигне изнад друштвених подела и

* Научни сарадник, Универзитет Сорбона IV, Париз

¹ Радомир Д. Лукић, *Увод у право*, Научна књига, Београд 1975, стр. 97.

промовише општи интерес. Ова неутралност државе код Јовановића могућа је, објашњава Лукић, захваљујући бирократском апарату који обезбеђује висок ниво рационалности правне и политичке праксе.

Ипак, то није толико резултат високог професионализма у раду бирократије, колико чињенице да она представља посебан друштвени слој, битно различит у односу на остатак нације. Другим речима, управо је друштвена посебност државних службеника оно што им омогућава распознавање и заштиту општег интереса. Дакле, код Јовановића су политичка делатност и политичка изузетност одређених појединаца неодвојиве и, на крају крајева, условљавају успех пројекта „правне државе“. Чудно, али према Радомиру Д. Лукићу, ова крајње конзервативна, у суштини елитистичка концепција, представља једну солидаристичку теорију друштвеног права!

Мало је вероватно да је реч о грешци. Лукић је био један од најбољих Јовановићевих ученика и париски докторанд, дакле, одличан познавалац обе теорије – и конзервативне Јовановићеве, и њене француске алтернативе. С друге стране, строга марксистичка линија његовог уџбеника сугерише да ова бизарна паралела није могла бити плод случајности или тек успутна спекулација. Напротив, „неспоразум“ је морао имати своје прецизно место у Лукићевом делу и своју јасну идеолошку функцију.

Тако енигма постаје траг, те на „други поглед“ пре упућује на одговор него што представља питање. Наиме, довољно је пажљиво читати париску тезу младог Лукића, па схватити да је управо он скицирао теорију друштвеног права чији извор није почивао у свести друштвене масе, како је веровао Диги, већ у свести друштвене елите! У снажној имагинацији некога ко је образован у етатистичком и елитистичком духу српске конзервативне парадигме, а касније био и заведен модерношћу француских идеја, један сличан компромис је био не само могућ већ и пожељан.

Похвала бирократији потекла из пера неспорног Слободана Јовановића могла га је само охрабрити да размишља на тај начин концем тридесетих година 20. века. Касније, с променом режима и интелектуалне климе након 1945. године, зрели Лукић, марксиста, одриче се својих париских идеја из младости. Штавише, он их свесно приписује или несвесно пројектује на дело сада забрањеног и прогоњеног Слободана Јовановића.

Управо нам ово Лукићево одрицање, а затим и пројектовање сопствених идеја другоме, указује на сву сложеност утицаја француске теорије друштвеног права на српску правну мисао током 20. века. Очигледно, оно што је пре рата био интелектуални императив – након 1945. године постаје тема које се требало клонити.

1. ФРАНЦУСКА ТЕОРИЈА ДРУШТВЕНОГ ПРАВА И ЊЕНА КРИТИКА У СРБИЈИ

Далеко од сваког волунтаризма, социолошка теорија налази легитимитет позитивноправних решења у њиховој кохерентности с друштвеном стварношћу. Законодавне тенденције би требало да диктира друштвени живот посматран у својој непрекидној еволуцији, због чега се научни метод, управо онај социолошки, намеће као привилеговани приступ не само правној теорији већ и правној пракси. У суштини, реч је о некој врсти „социологизованог“ јуснатурализма који друштвено право претпоставља позитивном, уз новину да и прво, а не само друго, сматра еволутивном категоријом која у различитим друштвеним приликама и епохама може да сугерише различита нормативна решења.

Основна политичка консеквенца социолошке теорије, посебно наглашена у Дигијевом раду, јесте намера да се друштвеним правом чија се садржина може егзактно утврдити емпиријским праћењем спољних манифестација колективне свести, ограничи волунтаризам законодавца. Воља друштвене масе, а не отуђене политичке елите, чини главни вектор законодавне делатности. Промоцијом ове демократичне теорије Диги се директно супротставио класичном појму суверености државе као суверености законодавне власти.

Критика српског „доктринарног“ либерализма – А управо ова Дигијева намера објашњава сву оштрину критике и одлучно одбацивање његове мисли од стране владајуће српске правне и политичке теорије тога доба – теорије правне државе и државног права, браћене у делима Слободана Јовановића, Живојина Перића и њихових ученика.²

Свесна да је на прагу 20. века српско друштво и даље дубоко традиционално, патријархално и сиромашно, београдска универзитетска елита тог времена, блиска Напредној странци, гаји неповерење у српско друштво и његове аутономне капацитете развоја. Либерална идеја о грађанском друштву које ствара државу као сервис грађана позната је, али непопуларна

² Што, наравно, никако не значи да она није имала и своје присталице, пре свега у лику и делу Ђорђа Тасића. Истовремено, постојала је и паралелна, мање позната и слабо истражена рецепција Женијевих идеја, чији је најбољи представник предатни доцент суботичког правног факултета Миодраг Туцаковић и његова париска теза *Élaboration Scientifique du Droit positif dans la conception de François Géný – essai critique*, из 1938. године, као и низ његових радова посвећених теми. Више о овоме види: Драган Митровић, „Миодраг Д. Туцаковић као теоретичар права“, у: *Научно наслеђе Правног факултета у Београду 1841–1941*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 1994.

међу српским интелектуалцима. Мада заинтересовани за напредак индивидуалних слобода и ограничење политичке власти, они су ретко либерали у класичном смислу речи.

Јасно супротстављен англоамеричком либерализму и његовој митској слици народне суверености као *владавини народа, од сйране народа и за народ* овај српски либерализам, мада наклоњен владавини *за народ*, остаје неповерљив према *владавини народа*, а још више владавини *од сйране народа*. Уместо на народ, његов политички програм се ослања на правну државу која би се својом рационалношћу успротивила разорној енергији неуких маса и својим мерама успоставила премисе за настанак друштва слободних и аутономних грађана. У њиховој визији, није грађанско друштво то које ствара државу, већ је држава та која ствара грађанско друштво.

Да би постигла овај циљ, држава мора обухватити институционалне инструменте кадре да блокирају одлучујући утицај и политичку превласт маса и њихових изабраних представника. Тако, поред демократски бираних органа, требало би установити и аристократске, елитистичке и технократске елементе као корективне механизме. Отуд идеје о увођењу сената као горњег, „елитистичког“ парламентарног дома и о наглашеној улози круне у законодавству, које су препознатљиви мотиви идеолога ове аутентично српске верзије „доктринарног“ либерализма Слободана Јовановића и Живојина Перића. Неповерљив према политичким капацитетима народних маса, њихов концепт правне државе своје темеље налази на другом месту, управо у елитистичкој вери у изузетне појединце и њихово знање.

Зато, чак да је био спреман да призна објективан утицај друштвене свести на рад законодавца,³ Слободан Јовановић никада није ишао тако далеко да последњег потпуно потчини прохтевима масе. Ово одбијање се лако може објаснити његовим основним методолошким усмерењем – етатизмом његове правне теорије: да би остао веран концепту државног права, он није могао да толерише уљезе у свом систему. Зато „друштвена свест“ социолошке школе није могла проћи боље од „народне свести“ немачке историјскоправне школе. Како објашњава Јовановић, производи народне свести као резултати интуитивне спознаје обичајног права по себи немају никакву правну вредност. Чак ако је народна свест кадра да изнедри неке обичаје, она није способна да државној власти наметне обавезу њихове примене.⁴

³ Види Слободан Јовановић, *Држава*, Сабрана дела, Том 8, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд 1990, стр. 13 и наредне.

⁴ *Истио*, стр. 56.

Тако: „Сви они који на основу обичајног права, доказују независност права од државе, греше у полазној претпоставци. Они узимају да обичајно право *йосџаје* независно од државе. Питање пак није у томе да ли оно *йосџаје*, него да ли оно *важи* независно од државе. [...] Садржину једног закона могао је смислити народ; али начинити тај закон обавезним, могла је само државна власт, јер у оквиру једне државе само њена власт има право заповедања[...].“⁵

У ствари, оно што Јовановић никако не може да прихвати јесте сама полазна тачка социолошког теоријског резонувања: идеју да друштво претходи, штавише, да условљава настанак и рад државе. За њега, поћи од друштва да би се објаснила држава јесте дубоко погрешно методолошко опредељење. Ипак, он налази да је ова заблуда чврсто укореењена у политичкој и правној теорији од њених почетака. Због тога, у својој критици Дигијеве теорије, он констатује да се овде ради тек о једном новом изразу старе теорије природног права и друштвеног уговора овог пута адаптиране захтевима савремене социологије.

Према његовом мишљењу: „По природно-правној теорији, држави су претходили појединци чија је свест измислила један правни поредак, коме се државна организација морала прилагодити, ако је хтела да буде оправдана. По теорији коју је *Duguit* склопио држави је претходио друштвени живот са једном свешћу о заједничким интересима, која се кристалисала у правним правилима, – и државна организација да би добила правни карактер, мора се прилагодити том правном поретку који је од ње независан.“⁶

Другим речима, није сама друштвена свест као носилац општег интереса та која мучи Слободана Јовановића. То је пре свега идеја да је она једнако присутна код свих чланова друштва. За једног конзервативног аутора, увек неповерљивог према утицају маса на државну политику, слична тврдња је била неприхватљива. Хоћемо да кажемо да је Јовановића његов *елиџизам* више но његов *еџаџизам* наводио на одбацивање теорије друштвеног права. Или, још боље, ово одбацивање нас наводи на то да одемо корак даље, па да констатујемо како је естатизам његове политичке теорије, у ствари, логичка последица његовог елитизма и страха од народа као политичког чиниоца.⁷

⁵ *Исџо*, стр. 56 и наредне.

⁶ *Исџо*, стр. 104.

⁷ О традицији српског „доктринарног“ либерализма упућујемо на наш чланак „Slobodan Jovanović et la tradition du libéralisme doctrinaire serbe: Pour un changement du paradigme“, *Cahiers balkaniques*, 42 (2014), стр. 365.

2. ЛУКИЋЕВА КОНЗЕРВАТИВНА РЕИНТЕРПРЕТАЦИЈА ТЕОРИЈЕ ДРУШТВЕНОГ ПРАВА

Према једном од општих места историје српске правнотеоријске мисли, Лукићев интелектуални пут је био посебно маркиран његовим односом с Ђорђем Тасићем, који је, у улози универзитетског ауторитета, иницирао свог ученика у француску теорију друштвеног права. Штавише, подучавају нас да Лукић никада није ни напустио социолошки метод који је претходно увео његов учитељ. Тако, ако је социјалдемократа Тасић био непоколебљиви следбеник Дигија, исто то је морао бити и Лукић.⁸

Међутим, већ сâм предмет Лукићеве париске тезе упућује на могућност другачијег тумачења политичког профила његове мисли. Верујемо да неки аспекти овог рада скривају Лукићево конзервативно лице. Заправо, мада заинтересован за теорију друштвеног права,⁹ Лукић није желео, или није могао, да потпуно напусти „политички коректне“ постулате владајуће парадигме у српској теорији права свога времена – Јовановићеве правне државе као либералне, али не нужно и демократске апстракције. Штавише, мишљења смо да прави циљ његове тезе, посвећене обавезујућој снази правне норме, није био ништа друго до саобраћавање Дигијеве мисли специфичној елитистичкој димензији српске предратне теорије државе и права.

У том смислу, свој пројекат Лукић је реализовао у два корака. Прво је у својој расправи о пореклу обавезујуће снаге правне норме искључио значај санкције – сваке, па и оне која потиче од спонтане реакције маса. Тиме је масама одузео оружје којима их је раније снабдео Диги: друштвено право се не утврђује праћењем ставова ни понашањем народа. Тиме је отклонио „леву“ претњу теорије друштвеног права и отворио пут новим интерпретацијама: јер, ако ће код Лукића право остати резултат друштвене еволуције, његов протагониста више неће бити народна маса, већ друштвена елита.

⁸ На пример, види Милијан Поповић, „Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића“, Предговор у: Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага правне норме и проблем објективних права*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 145 и наредне; или Марко Трајковић, *Право као систем код Радомира Д. Лукића*, магистарска теза, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад 2005, стр. 57 и наредне.

⁹ Иако је овај део Лукићевог опуса, који претходи Другом светском рату, био релативно скроман, кратка анализа његовог предратног дискурса указује на његову јасну везаност за Дигијеве идеје. Тако, у његовом чланку „О злоупотреби права“, *Правна мисао*, бр. 1–2 (1941), стр. 28–43, он спомиње разлику између „законског и друштвеног права“, те брани концепт злоупотребе субјективног права, везујући га за „одржавање друштвене солидарности“.

2.1. Разоружана маса – проблем обавезујуће снаге правне норме

Без икакве сумње, Лукић је био чедо свога века. Баш као и његов учитељ Тасић, али и највећи број других српских теоретичара опчињених тобож сцијентистичким карактером социолошке школе права, и он је радо прихватио идеју да је главно методолошко начело правне науке у испитивању друштвене стварности. Самим тим и он је морао прихватити дуалитет друштвеног, као објективног права, с једне, и позитивног права, с друге стране. И он је, као и толики други пре њега, морао уочити постојање раскорака између ова два права као „[...] сукоб између покретног и непокретног, стварног и идеалног, застоја и напретка, сукоб који изазива развој, па, према томе, и живот.“¹⁰

Ипак, оно што представља разлику између Лукића и његовог интелектуалног окружења јесте уже поље његовог интересовања, односно специфичан аспект његове анализе. Уместо да се запита како помирити статичан план позитивног права с динамиком друштвеног права, што је у његовим очима тек техничко питање, он се окренуо другој, дубљој проблематици, тј. самом одређењу друштвеног права. Другим речима, он се не бави, попут Живана Спасојевића, проблемом измирења два плана правног феномена, позитивног и објективног, већ покушава да одговори на следеће, далеко фундаменталније питање: зашто овај проблем уопште постоји, зашто нам се поставља?

Одбацавање санкције – Према Лукићу, ако и има сукоба, то је зато што оба права поседују реципрочну снагу којом се намећу својим субјектима. Ипак, ако је форма те снаге јасна у случају позитивне норме, која је снабдевена државном санкцијом, ствар је мање јасна у случају друштвеног правила. Стога, према нашем аутору, право је питање: како друштвено право, као истински објективно право, односи превагу над позитивним правом? Одакле произлази његова супериорност и примат над вољом државе?

Питање је тим пре основано ако узмемо у обзир чињеницу да друштвено правило објективног права није ефективно заштићено никаквом санкцијом.¹¹ Упркос томе, Лукић се слаже да њена ефикасност остаје неупитна:

¹⁰ Radomir D. Loukitch, *La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif*, thèse, Paris 1939 (овде се наводи у српском преводу Наде Варничкић Донжон, Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага правне норме и проблем објективног права*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1995, стр. 264).

¹¹ Према Дигију, закон: „уопште не садржи наредбе у правом смислу речи. Но, он обавезује јер формулише одређено правно правило, које обавезује као друштвено правило“, Léon Duguit, *Les transformations du droit public*, A. Colin, Paris 1999, стр. 77. Затим, додаје: „Наравно, све док нема писаног закона или барем обичаја, не постоји ни редовна,

друштвено, објективно право постоји и врши перманентни утицај на правну праксу. У прилог последњој констатацији, према његовом мишљењу, сведочи и оклевање судова, сучених с добро познатом дилемом: треба ли дати ново тумачење превазиђеном закону? Само постојање ове дилеме одличан је доказ о постојању објективног права. Међутим, уколико је оно тако снажно усађено у свест судија, друштвено право би се претходно морало, на један или други начин, у ту свест и уградити. Дакле, одакле правницима уопште идеја о нужности примене друштвено-објективног правила, чак свест о његовој супериорности у односу на позитивну норму?

Тако, питање супериорности објективног права друштвеног порекла постаје питање његове обавезујуће снаге. Наиме: „Да смо закључили да једино санкција даје обавезујућу снагу правној норми, објективно право, без санкције, не би било делотворно, и трагање за објективним правом било би некорисно, јер то право не може да утиче на позитивно право уколико није делотворно.“¹²

Важно је приметити да се, према Лукићу, проблем обавезујуће снаге више не односи на питање важења норме, већ искључиво на питање њене ефикасности. Он заправо преокреће перспективу: једна норма је обавезујућа зато што њена ефикасност као емпиријски проверљиво својство томе пружа доказ: обавезујући карактер норме постаје егзактна, емпиријски проверљива категорија. Будући да је емпиријска стварност јединствена и неподељена, те да ефикасност означава увек исти и јединствен феномен, произлази да све ефикасне норме, без обзира на порекло и форму, деле исту обавезујућу снагу, јер очигледно обавезују. Самим тим, ни питање обавезујуће снаге објективног друштвеног права не разликује се у односу на питање обавезујуће снаге позитивне норме! У оба случаја, порекло обавезујуће снаге мора бити исто.

Ово разоткрива истински смисао раније наведене Лукићеве констатације: „да смо закључили да једино санкција даје обавезујућу снагу правној норми, објективно право, без санкције, не би било делотворно“, али ми управо знамо да је оно делотворно, „јер то право не може да утиче на позитивно право уколико није делотворно“. Тако, сама ефикасност друштвеног права лишена ма какве санкције потврђује његово постојање, али такође,

друштвено организована санкција за друштвено правило. Међутим, то не доказује да друштвено правило није обавезујуће само по себи, будући да се пре свега сматра, што је претходно већ речено, да друштвено правило и није у правом смислу речи наредба, већ поредак ствари који друштвена међузависност намеће свим члановима групе. С друге стране, не треба мешати обавезујући карактер правила са друштвено организованом санкцијом која га прати“, *истио*, стр. 80.

¹² Радомир Д. Лукић, *нав. дело*, стр. 266.

на посредан начин, доводи у питање и санкцију као основ ефикасности позитивне норме, па, према томе, и њене обавезујуће снаге. Другим речима, ако је позитивна норма ефикасна, то није због етатичког (државног) порекла њене санкције, већ из истог разлога као што је то и норма објективног друштвеног права. У ствари, истинска мета Лукићевих разматрања о обавезујућој снази јесте уклањање санкције као основе ефикасности, али и правног карактера норме.

Треба приметити да одбацивањем санкције иза које стоји неки спољашњи ауторитет, Лукић раскида с Леоном Дигијем, као водећим ауторитетом теорије друштвеног права. За последњег, подсетимо, друштвено правило почиња на некој врсти популарне санкције: управо је ретрибутивна реакција друштвене средине, дакле народне масе, усмерена против онога ко је правило повредио, доказ о постојању тог правила. Према Дигију, постојање санкције нуди емпиријски доказ о постојању диспозиције друштвеног правила понашања.¹³ Једина разлика у односу на позитивну норму јесте што овај пут, у случају друштвеног правила, санкција није државног већ друштвеног порекла, тј. она потиче из масе.

Comtunion или усвајање вредности – Пошто је утврдио да се ефикасност друштвеног, па и позитивног правила не може објаснити ма каквом санкцијом, Лукић се окренуо потрази за алтернативним решењем: „пошто је циљ тако био постављен, учинило нам се неопходним да тачно испитамо у чему се састоји та делотворност права, та обавезујућа снага правне норме, која нас тера да остваримо право“.¹⁴

Пре свега, кључно је приметити да се концепт обавезујуће снаге за којим Лукић трага а priori ограничава на феномен „који нас тера да поштујемо право“, односно на неку силу која, мада битно различита у односу на физичку принуду екстерне санкције, у свести ипак изазива осећај у прилог примени одређене норме. Радило би се о некој врсти унутрашње мотивације која нагони вољу на примену дате норме: „Норма која нас нагони да је остваримо

¹³ Тачније: „Нисам рекао да маса индивидуалних савести ствара правну норму; рекао сам, што је сасвим друга ствар, да правна норма, као и свака друга друштвена норма, представља резултат друштвене чињенице, али да је можемо спознати само кроз уочавање друштвене реакције коју са собом повлачи њено кршење,“ Léon Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, E. de Bocard, Paris 1927, стр. 81. Парадоксално, правило објективног права се уопште не може уочити пре но што дође до његовог кршења, односно „чињеница која изазива ову реакцију престаје да буде чисто индивидуални феномен и постаје друштвена чињеница. У томе се састоји специфичност друштвене чињенице: постојање колективне реакције одобравања или неодобравања у односу на ту чињеницу“, Roger Bonnard, „Léon Duguit, Ses oeuvres. Sa doctrine“, *Revue du droit public en France et à l'étranger*, 46 (1929), стр. 39.

¹⁴ Радомир Д. Лукић, *нав. дело*, стр. 266.

има, изгледа, неку тајанствену снагу, пошто не делује као физичка појава – која нас нужно приморава – већ нам оставља слободу да је или применимо или не применимо.“¹⁵

Заправо, ова мистериозна сила се од државне санкције разликује не само по свом *инијерном* карактеру већ и по свом *инијериоризованом* карактеру. Другим речима, она намеће интимно усвојену обавезу аутономног порекла, дакле, као обавезу коју субјект добровољно прихвата. Будући да је та обавеза резултат независног одлучивања, „у тој обавезујућој снази ми тражимо да видимо зашто норма изазива у нама одлуку да је применимо“.¹⁶

Зато одговор треба тражити у садржају норме, у њеној заповести, односно у конкретној наредби која се упућује адресатима. Према Лукићу, ова наредба није ништа друго до мотивација која се савести не може наметнути другачије него као слободно усвајање „[...] ми нисмо принуђени да применимо норму. Зашто је онда примењујемо? Треба одговорити: зато што норма представља за нас вредност.“¹⁷ У основи, Лукић се надовезао на гледиште свог учитеља Ђорђа Тасића, према којем правна норма својим садржајем не представља ништа друго до одраз одређене вредности: човек се подвргава норми у зависности од прихватљивости вредности коју она промовише.

Ово слободно прихватање садржаја норме јавља се као свест о обавези. Зато „извор нормативне обавезности може бити само вредност“,¹⁸ а овај вредносни садржај норме, „да би могао да делује на нас, мора нужно да се налази у нашој свести, и да се он тамо стварно увек и налази када вршимо неко делање“.¹⁹ Лукић овај процес усвајања назива *сонтинион* – сједињење – и дефинише га као успостављање интимне везе између свести и норме, односно вредности.²⁰ У том смислу, свест о обавезности, или нормативна обавезујућа снага, јесте само екстерна манифестација овог феномена. Или, прецизније, нормативна обавезујућа снага јесте усвојена вредност.²¹

¹⁵ *Истио*, стр. 275.

¹⁶ *Истио*.

¹⁷ *Истио*, стр. 363.

¹⁸ *Истио*, стр. 373.

¹⁹ *Истио*, стр. 363.

²⁰ Појам *сонтинион* највероватније је позајмљен од Гурвича или Оријуа, а његову сличну употребу налазимо и код других српских аутора исте генерације и филозофске оријентације. На пример, Миодраг Туцаковић, „Појам позитивистичког правног позитивизма и његова критика“, *Правосуђе*, 9–12 (1940), стр. 32.

²¹ Радомир Д. Лукић, *нав. дело*, стр. 385.

2.2. Рехабилитована елија – проблем објективног права

Према Лукићу, дакле, ако је неко право објективно у смислу да стварно постоји, то је зато што је од стране свести као такво усвојено, па се само захваљујући овом усвајању и може сматрати обавезним. Право је обавезујуће јер је објективно, а објективно јер је обавезујуће. У ствари, оба ова својства проистичу из његовог присуства у свести. Зато се, уосталом, ова два питања и анализирају заједно у оквиру париске тезе младог Радомира Д. Лукића. Отуд, мада његова дефиниција обавезујуће снаге не представља директан одговор на проблем објективног права, она га предусловљава и снабдева неопходним елементима за његово разрешење.

Порекло дилеме – Из аутономног карактера Лукићеве нормативне обавезујуће снаге проистиче врло битан закључак: правна норма је обавезујућа само уколико је део правног система заснованог на аутономној савести. Њен обавезујући карактер, па, према томе, и њена ефективна реализација зависе само од индивидуалне апробације њеног адресата. Другим речима, има онолико аутономних правних система колико и аутономних појединаца. То је разлог из којег, уосталом, Лукић прави разлику између ових посебних правних система, „који субјективно постоје у сваком од нас“ и позитивног правног система. Последњи, на пример, онај државни или црквени, сасвим је хетерономан, што значи да се примењује само захваљујући санкцији и без обзира на то да ли је стварно и у којој мери усвојен од стране аутономних субјеката.²²

У томе лежи и главни проблем Лукићеве теорије, онај који ће одредити правац његових даљих интелектуалних напора, јер се наспрам јединственог позитивноправног система појављује мноштво система аутономних објективних права. Наиме, лако се може претпоставити да аутор сваког аутономног правног система сматра баш свој систем за најбољи, штавише за једини могући, па самим тим и универзално важећи, односно за једино истинско објективно право. Отуд значајан Лукићев закључак – ако заиста постоји, друштвено право је објективно право само у релативном смислу. Производ слободне савести, спознаја овог права остаје крајње субјективан утисак и зато, по дефиницији, тешко да може бити дефинисана као универзална. Дакле, не постоји једно и јединствено, већ читав космос друштвених права.

Па ипак, објективно право је очигледно могуће. Према Лукићевом мишљењу, у прилог томе сведочи управо еволуција права и стални заостатак позитивног права у односу на друштвено. Уосталом, оно би морало да постоји зато што се не може ни „тврдити да сваки од посебних правних система,

²² Исто, стр. 381.

или још боље индивидуалних, представља објективно право, јер чисто индивидуални правни систем не може да игра улогу објективног друштвеног права.²³ Један посебан систем, заснован на аутономном усвајању једне једине особе, не може бити друштвено ефикасан – односно он је „неделотворан, непримењив, неостварљив, све док није усвојен, и да је његов учинак од прилике једнак учинку права које уопште не постоји“.²⁴

Критика Диџијевог решења – Према Лукићу, у Диџијевом делу уочава се извесно ауторово оклевање у погледу два могућа објашњења објективног права. Тако, „с једне стране, Диџи темељи право на чињеници солидарности, изјављујући да норму не ствара маса индивидуалних свести, већ чињеница солидарности, док с друге стране, каже да је стање свести истински извор норме.“²⁵ Док га прва опција води ка неком новом природном праву, у којем солидаризам преузима улогу Бога, друга, за коју се он коначно и одлучио, тврди „да је право само феномен веровања маса, чисто психички и субјективни феномен, без и најмањег објективног основа“.²⁶

Заправо, према нашем теоретичару, Диџи покушава управо да понуди концепцију објективног права која се заснива на субјективној спознаји. Тако, друштвено право се базира на чињеници солидаризма, али се манифестује у заједничкој свести, идентификованој као свест друштвене масе. Другим речима, да би се остварило, да би се применило у друштвеном животу, ово право прво мора открити друштвена маса, чија је свест једина кадра да формулише конкретна правила. Зато, тврди Лукић, истински темељ Диџијевог друштвеног права није солидаризам, већ представа коју о солидаризму ствара маса.²⁷

Тиме, с једне стране, Лукић одаје признање Диџију што је означио људску свест као извор спознаје о друштвеним нормама као средствима за постизање вредности и, на крају своје анализе, одредио солидарност као врховну вредност. Пребацује му пак занемаривање чињенице да је људска свест по дефиницији индивидуална. Чак ако прихватимо постојање неке врсте масовне свести, тврди Лукић, она би представљала само скуп индивидуалних свести, па има онолико спознаја друштвених права колико има и људских савести, које су све чисто индивидуалне у смислу да су све, свака на свој начин, посебне и субјективне. Према Лукићу, Диџи је био свестан проблема: „Он је јасно признао да, када је реч о нашим схватањима, било солидарности, било правде, она су различита и често међусобно неповезана;

²³ *Истио*.

²⁴ *Истио*, стр. 249.

²⁵ *Истио*, стр. 419.

²⁶ *Истио*, стр. 420.

²⁷ *Истио*.

да се не може знати које је најбоље међу тим схватањима.²⁸ Дигијева промоција спознаје друштвене масе као критеријума друштвеног права није била ништа друго до покушај да се разреши овај епистемолошки проблем од прворазредног значаја.

У вези с тим, Лукић се чак делимично слаже с Дигијем и подвлачи да је „неспорна чињеница, да постоје вредности усвојене једнодушно, што ће рећи од стране свих грађана неке дате државе“.²⁹ А ако та једнодушност и није увек апсолутна, она према Лукићу осигурава не само критеријум већ и доказ његове објективности. Према нашем аутору, Дигију друштвена маса служи само као вектор овог општег сагласја, или као његова персонификација.

Ипак, Лукић ово Дигијево решење сматра недовољним.

Наиме, ако право није ништа друго до веровање маса, шта радити у случају када су масе подељене, ако не око главних начела, онда свакако у погледу њихове примене? Како одредити које је веровање најбоље? Осим тога, „ако је ово решење могуће, не види се зашто би оно било тачно, зашто објективно право открива само маса“.³⁰ Маса без сумње указују на нека правила друштвеног права, али су ова једнодушно призната правила ретка и мало-бројна, па стога њихова наводна универзалност не решава проблем.

Зато према нашем теоретичару, Дигијево решење, иако делимично прихватљиво, остаје погрешно. Његова грешка лежи у претераном поклањању поверења схватањима маса као темељу спознаје права. У питању је констатација која, како каже Лукић, никада није доказана: зашто би маса, а не држава, или друштвена елита, најбоље опажала друштвено право? „Тако би се могло тврдити да, напротив, држава може најбоље да утврди објективно право, нарочито ако се поведе рачуна о Дигијевом схватању, по коме је држава само група управљача, дакле, људи, који су такође потчињени солидарности, који се осећају исто као и они којима се управља.“³¹ Наш правни писац цени да је Дигијев одговор баналан, јер би на тај начин „[...] објективно право било сведено на питање броја, апсурдно решење које је жестоко оповргавао нарочито г. Ле Фир“.³²

Ле Фиров конзервативни ујилицај – Рад Луја Ле Фира, ментора при изradi Лукићеве докторске тезе, охрабрио је младог докторанда да се осмели на елаборацију једне елитистичке реинтерпретације теорије друштвеног

²⁸ *Истио*, стр. 422.

²⁹ *Истио*, стр. 434 и наредне.

³⁰ *Истио*, стр. 420.

³¹ *Истио*.

³² *Истио*, стр. 421.

права.³³ Наиме, према овом другом, поред једнодушне спознаје која потиче од друштвене масе постоји још само један начин да се спозна објективно право друштвеног порекла. У питању је спознаја, или усвајање од стране друштвене елите.

Треба одмах истаћи битан детаљ: начелно, према нашем аутору, усвајање од стране друштвене елите јесте тек супсидијарни извор спознаје у односу на једнодушно усвајање, односно на спознају маса. Парадоксално, управо ова супсидијарна улога друштвене елите обезбеђује елитистички карактер Лукићевој тези. Ради се о маневру који служи за прикривање прворазредног значаја који он приписује елити у свом систему друштвеног права: будући да је једнодушна спознаја ретка и нејасна, усвајање од стране елите намеће се као главни начин спознаје друштвеног права.

Уистину, Лукић је много раније промовисао значај елите у свом систему. Говорећи о једнодушној спознаји објективног права, он је недвосмислено нагласио да се не ради о мишљењу честитих људи, или саме елите, већ да је реч, сасвим јасно, о мишљењу масе у правом смислу те речи. Међутим, одмах потом додаје да је упркос свом једнодушју, бистрина запажања друштвене масе увек далеко мања у односу на запажања елите: „елита о њима има јасну, а маса више магловиту свест“.³⁴ Дакле, интензитет и бистрина спознаје су те које их деле и, наравно, претпостављају супериорност друштвене елите над друштвеном масом.³⁵ Друштвена елита је предестинирана за брже и тачније утврђивање садржаја објективног права.

Тако се могу разликовати две ситуације. Прва, чак када постоји једнодушна спознаја, елита усваја брже и јасније. Друга, када једнодушност изостане, што је и најчешћи случај, па се друштво подели у тумачењу објективног права, превагу односи мишљење елите. У ствари, схватање елите никада није супсидијарно. Код нашег писца, као и код свих осталих аутора српског доктринарног либерализма, увек је друштвена елита позвана да нас учи шта је право.

Карактер овог Лукићевог елитизма јасно је адемократски у смислу који модерни либерализам приписује појму демократије. Постоје најмање два аргумента у прилог овој тези.

³³ Уосталом, Ле Фирова мисао се чини компатибилном с полазном тачком Лукићеве тезе, дакле са самом идејом о аутономној обавезујућој снази правне норме. Јер, Ле Фир налази да: „Правно правило мора бити признато од њих – групе појединаца – пошто је то нужно да би се оно могло применити, и у томе је удео аутономије воље“, Louis Le Fur, *Les grands problèmes du droit*, Sirey, Paris 1937, стр. 217.

³⁴ Радомир Д. Лукић, *нав. дело*, стр. 435.

³⁵ *Истио*.

Први произлази из њеног епистемолошког оправдања. Наиме, Лукићев елитизам постаје још флагрантнији када се узме у обзир оскудно, готово непостојеће образложење његовог става. За српског писца, на закључак о значају друштвене елите наводи просто посматрање стварности: „С једне стране је оно што се зове масом, а с друге оно што се зове елитом. Нико не може да се двоуми између њих две. По дефиницији, елита се сматра бољом од масе и, према томе, мањина бољом од већине.“³⁶ Дакле, већ сама *очигледност* упућује на поклањање поверења мишљењу друштвене елите. Реч је о избору који се намеће својом „природношћу“.

Други аргумент проистиче из кратке анализе Лукићевог дискурса. По својој природи, он је негативан, јер, ако елита мора да служи као арбитар објективног права, то је зато што овај критеријум не могу да понуде масе, дакле већина,³⁷ а, на крају крајева, ни парламентарна већина. Лукић налази доказе за своје ставове у законодавствима о прохибицији алкохола, проституцији или обавезној вакцинацији. У свим овим случајевима, према његовом мишљењу, увек је посебан правни систем елите, дакле, мишљење елите, а не мишљење већине, наметнуло своје одредбе као правила објективног права. Заправо, према Лукићу, уопште и не постоји неслагање у гледиштима елите и масе. У оба случаја очигледно је оно што је у најбољем интересу читаве заједнице. На делу је случај једнодушнoг усвајања вредности чија је објективност неспорна – заштите јавног здравља.

Разлика је у томе што друштвена елита брже и јасније увиђа нужне заповести друштвеног права које стреме заштити поменуте вредности: „И маса хоће да буде доброг здравља, да побољшава свој материјални положај итд. Само, с једне стране, маси, већини, недостаје искуство и она нема довољно образовања да би знала који поступак, које ће право бити најбоље у ту сврху; и с друге стране, будући да маса није довољно способна да се уздигне изнад себе саме, она се препушта сувише често инстинктима и допушта да по делотворности ниже вредности надмаше више вредности. Овде право елите боље остварује вредности масе, него што их остварује само право масе.“³⁸ Према томе, није већина, већ елита та која треба да игра одлучујућу улогу у законодавству: „Сједињене Америчке Државе немају тренутно објективно право у вези са прохибицијом, мада је већина гласала за алкохолизам.“³⁹

³⁶ *Истио*, стр. 437.

³⁷ *Истио*.

³⁸ *Истио*, стр. 438.

³⁹ *Истио*. Невероватна је сличност у логици Лукићеве аргументације с оном изложеном у радовима других српских писаца његове генерације, а пре свега Божицара С. Марковића. Види, рецимо, Божицар Марковић, „Солидаризам и право“, *Архив за јавне и друштвене науке*, април (1935), стр. 304.

На тај начин Лукић тумачи и сукоб на релацији позитивног и објективног права. Ако је он и изазван еволуцијом овог последњег као друштвеног права, то је зато што се ова еволуција манифестује као еволуција људске свести: „најчешће образованија елита, авангарда човечанства, прва треба да је открије“.⁴⁰ Тако, док се позитивно право, као резултат воље парламентарне већине, увек сматра за заостало, објективно право које „најчешће“ уочава елита јесте тековина друштвене авангарде!

* * *

Мада примећена, ова елитистичка димензија Лукићеве предратне тезе редовно је измицала занимању коментатора. Посматрана пре као споредни куриозитет но пажње вредан аспект његовог дела, дуго је остала у мртвом углу националне историје правних и политичких идеја.⁴¹ Сложена аргументација нашег аутора на коју смо указали, међутим, упућује на другачији закључак: на битно, пажљиво промишљено место које јој је аутор наменио. Полазећи од претпоставке да ниједна правна теорија није без своје политичке функције, мишљења смо да управо ова „контроверза“ упућује на право место Лукићеве докторске тезе у контексту српске правне традиције и југословенске предратне кризе као њеног аутентичног хабитуса.

Познато је да је највећи део времена предратни југословенски парламент, подељен по етничкој линији, био позорница за обрачун националних политичких партија, пре свега оних српских и хрватских, праћених и подржаваних од стране њихових повремених савезника – Словенаца, босанских муслимана или комуниста. Према професору Драгољубу Јовановићу, националистичке свађе су претвориле скупштину у циркус, владу у комедију, а државу у лудницу, и тиме отвориле врата за успостављање ауторитарног режима. У таквој атмосфери тензије непрекидно расту и након атентата у скупштини из 1928. године земља је на ивици грађанског рата. У одлучујућем тренутку, да би избегао најгоре, краљ одлучује да распусти скупштину,

⁴⁰ *Истио*, стр. 440.

⁴¹ Будући да је теза Радомира Д. Лукића била брањена уочи избијања Другог светског рата, није дочекала могућност да буде озбиљно дискутована у југословенским академским круговима. Ипак, налазимо индикације да је елитистички аспект Лукићевог објективног права био примећен и тумачен као израз ауторовог политичког конзерватизма. У том смислу, врло је илустративно што је Ђорђе Тасић, већ на почетку свог приказа Лукићеве париске тезе имао потребу да објасни (или да оправда) елитистичку димензију у раду свог ученика и нагласи како она нема ништа заједничко с фашистичким и нацистичким идеологијама, нити њиховим појмовима фирера и дучеа, Ђорђе Тасић, „Приказ тезе *La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif*, thèse, Paris 1939“, *Архив за правне и друштвене науке*, 1 (1940), стр. 71.

забрани националне политичке партије и успостави лични режим, који је после две године окончан доношењем новог устава.

Управо је устав из септембра 1931. године у потпуности инкарнирао идеју српског „доктринарног“ либерализма: уместо монокамералног парламентаризма, који се показао као генератор непрекидне политичке кризе, краљ је предвидео модел законодавне власти која би се делила између њега и дводомне скупштине. Тако се нови парламент састојао из Народне скупштине, формиране на основу општег права гласа, и Сената – представништва политичке елите. Да би постао закон, законски предлог је морао да добије подршку оба парламентарна дома и краљеву санкцију. У случају сукоба два дома, краљ би се наметао као коначни судија. Октроисани устав из 1931. остао је познат као институционални оквир ублажене краљеве диктатуре. Будућност је посведочила да се показао неуспешним у дугорочном политичком стабилизовању краљевине, која ће се коначно распасти на почетку Другог светског рата.

Па ипак, историјско искуство овог уставног акта сигурно није могло оставити равнодушним правничке духове тог времена. С извесне тачке гледања, он је дао за право промоторима српског „доктринарног“ либерализма, пре свега Слободану Јовановићу, који је већ тада био сматран за доминантну фигуру и неспорни ауторитет српског и југословенског јавног права. Није ли, на крају крајева, политичка манипулација народним масама у једном формално демократском систему лишеном демократске културе управо и изазвала парламентарну кризу? Незрело понашање југословенских етничких група и низак ниво њихових политичких елита заиста су и довели земљу на руб катастрофе и тиме оправдали краљев државни удар.

Из ових разлога, праћење трагова француске теорије друштвеног права, а посебно њено „елистичко“ прекомпоновање у предратној правнотеоријској мисли Радомира Д. Лукића, нуди више од задовољења пуке академске радозналости. Оно упућује на значај Лукићевог дела као аутентичног сведочанства о једном времену и његовим политичким приликама. Посматрана из овог угла, Лукићева предратна теорија, више но о себи, проговара о нама самима.

ЛИТЕРАТУРА

- Божих 2014 – Marko Bozic, „Slobodan Jovanović et la tradition du libéralisme doctrinaire serbe: Pour un changement du paradigme“, *Cahiers balkaniques*, 42.
- Бонар 1929 – Roger Bonnard, „Léon Duguit, Ses oeuvres. Sa doctrine“, *Revue du droit public en France et à l'étranger*, 46.
- Диги 1901 – Léon Duguit, *L'Etat, le Droit objectif et la force positive*, A. Fontemoing, Paris.
- Диги 1927 – Léon Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, I–IV, E. de Boccard, Paris.
- Диги 1999 – Léon Duguit, *Les transformations du droit public*, A. Colin, Paris.

- Јовановић 1938 – Слободан Јовановић, „Перић о владалачкој власти“, *Архив за њравне и друштвене науке*, 1–2.
- Јовановић 1990 – Слободан Јовановић, *Држава*, Сабрана дела, Том 8, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублнк, Српска књижевна задруга, Београд.
- Јовановић 1990 – Слободан Јовановић, „О дводомном систему“, у: *Политичке и њравне расправе*, I–III, Сабрана дела, Том 2, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублнк, Српска књижевна задруга, Београд.
- Јовановић 1991 – Слободан Јовановић, *О демократији*, Сабрана дела, Том 12, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублнк, Српска књижевна задруга, Београд.
- Ле Фир 1931 – Louis Le Fur, „Fondement du droit dans la doctrine de L. Duguit“, *Archives de philosophie du droit et de Sociologie Juridique*, 1–2.
- Ле Фир 1937 – Louis Le Fur, *Les grands problèmes du droit*, Sirey, Paris.
- Лукић 1939 – Radomir D. Loukitch, *La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif*, thèse, Paris.
- Лукић 1941 – Радомир Д. Лукић, „О злоупотреби права“, *Правна мисао*, 1–2.
- Лукић 1975 – Радомир Д. Лукић, *Увод у њраво*, Научна књига, Београд.
- Лукић 1995 – Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага њравне норме и њроблем објективної ѡрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Марковић 1935 – Божидар [С.] Марковић, „Солидаризам и право“, *Архив за ѡравне и друштвене науке*, април 1935.
- Митровић 1994 – Драган Митровић, „Миодраг Д. Туцаковић као теоретичар права“, у: *Научно наслеђе Правној факултету у Београду 1841–1941*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Перић 1908 – Живојин Перић, *Политичке студије*, Београд.
- Перић 1904 – Jivoïn Peritch, *Le monarque constitutionnel*, Paris.
- Поповић 1995 – Милијан Поповић, „Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића“, Предговор у: Радомир Д. Лукић, *Обавезујућа снага ѡравне норме и ѡроблем објективної ѡрава*, Сабрана дела, Том 1, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Спасојевић 1989 – Живан Спасојевић, *Нацрт једне опште теорије ѡрава – Esquisse d'une théorie générale du droit*, Српска академија наука и уметности, Београд.
- Тасић 1940 – Ђорђе Тасић, „Приказ тезе *La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif*“, thèse, Paris, 1939“, *Архив за ѡравне и друштвене науке*, 1, 71–72.
- Трајковић 2005 – Марко Трајковић, *Право као систем код Радомира Д. Лукића*, магистарска теза, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад.
- Туцаковић 1938 – Miodrag D. Toutsakovitch, *Élaboration Scientifique du Droit positif dans la conception de François Géný – essai critique*, Paris.
- Туцаковић 1940 – Миодраг Туцаковић, „Појам позитивистичког правног позитивизма и његова критика“, *Правосуђе*, 9–12, 32.

*Marko Božić**

A CONSERVATIVE, NOT A DUGUITIAN – RADOMIR
D. LUKIĆ'S PARISIAN THESIS AS A CONTRIBUTION
TO SERBIAN DOCTRINAIRE LIBERALISM

S u m m a r y

While the popular theory about the Duguitian, and therefore necessarily sociological and, tacitly, social-democratic orientation of Lukić's pre-war PhD thesis is present in the local literature, the results of our analysis point to the contrary. In his 1939 thesis, Lukić argues that a norm of the objective law is valid, i.e. binding as an adopted value in the mind of the addressee. However, it is exactly this autonomous character of the binding power that leads inevitably to the subjectivist objection regarding the impossibility of the objectivization of law. In search of an answer that would annul the objection, Lukić first subjects to critique Duguit's solution, according to which the criterion of objective law arises from the viewpoints of social masses, to subsequently establish that it stems from in the ideas of social elites. In our opinion, Lukić's choice is not coincidental; it was in line with the conservative elitist and statist line of the Serbian pre-war theory of the rule of law and state law, embodied in the works of Slobodan Jovanović, Živojin Perić and their disciples and founded upon a deep scepticism concerning the maturity of the people as a political factor.

Key words: French theory of social law, elitism, statism, liberalism

* Research Fellow, Paris-Sorbonne University, Paris IV